

УДК 340.12:342.72/.73

Островська Б. В. – кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права Київського національного
лінгвістичного університету, м. Київ

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ ВІД МОМЕНТУ ЇЇ ЗАРОДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРАВА ТА МОРАЛІ

Досліджено глобальну проблему реалізації основоположного права людини на життя у сфері прав людини та момент його виникнення як у юридичному контексті, так і з позиції біологічних фактів та моралі.

Ключові слова: право на життя, мораль, ще не народжена дитина, ембріон, людина.

У сучасному світі збереження життя людства в міжнародному масштабі є значною соціально-правовою та духовно-моральною проблемою. Вона пов'язана з прогресуючим зменшенням народжуваності, безпліддям сімейних пар, одностатевими відносинами, старінням населення на тлі зростаючої смертності від хвороб, воєнних конфліктів, що в комплексі загрожують національним інтересам (економічним, політичним, правовим) кожної держави, а також міжнародним відносинам.

Життя особистості – це складний і безперервний процес, який розпочинається ще до народження людини та триває все її життя. Визнання права на життя є показником цивілізаційного прогресу.

На жаль, питання правового статусу людини в період її внутрішньоутробного розвитку донині не врегульовано та продовжує актуалізувати проблеми, пов'язані з позбавленням життя ще не народженої дитини, проведенням на ній дослідів, використання людського (ембріонального) матеріалу для здійснення процедур із метою омолодження та оздоровлення організму, а також виготовлення на їх основі дорогих медичних препаратів.

Повага до життя людини та продовження людського роду є основоположними принципами моралі. Свого часу відомий

правознавець, державний і громадський діяч XIX століття А. Коні [1], який досліджував питання моралі, права та релігії, у своєму листі до графа Л. Толстого (12 вересня 1905 року) писав: «Я завжди згадую напис на ратуші в Лугано: «*Quid sunt leges sine moribus – quid sunt mores sine fide* (чого варті закони без моралі та мораль без віри? – Авт.)?».

Ефективність реалізації законів полягає в єдності трьох факторів: права, моралі та віри. Вищезазначені фактори є рушійною силою, яка здатна трансформувати суспільну свідомість і культуру, оскільки релігія та мораль є важливими цивілізаційними складовими. Відповідно, мораль у праві є основою правової культури та правосвідомості суспільства, для якого це право існує [2, с. 85–89].

Вплив моралі має бути найбільш відчутним у тих суспільних відносинах, де відбувається свідоме порушення норм права. Це передбачає посилення ролі морального імперативу як заборони протиправної поведінки через внутрішні моральні переконання людей.

В умовах активізації правового нігілізму та зниження рівня правосвідомості моральні цінності набувають дедалі важливішого значення в контексті прийняття законодавчих актів та їх утілення в життя. Тому спроба перетворити злочин дітовбивства (людиновбивства) у «право», яке закріплюється на законодавчому рівні з подальшим забезпеченням його реалізації державою, відображає ставлення до людства загалом та до його майбутньої генерації зокрема.

У правовій доктрині щодо інституту охорони прав ще не народжених дітей залишається дискусійним питання про їх правосуб'єктність (зазвичай у межах цивільного права), а також загалом про їх право на життя (у контексті міжнародного права).

У сучасній правовій науці окремі аспекти права на життя досліджено в межах міжнародного та національного права, а також біоетики та християнської моралі, що підтверджують праці таких учених, як Т. Водоп'ян Р. Гревцова, Е. Згречча, О. Кашинцева, К. Левандовскі, М. Медведєва, Н. Оніщенко, М. П'єтро, А. Спаньйола, Р. Стефанчук, М. Ярема та ін.

Питання прав людини, яких вона набуває ще до народження, українські та зарубіжні науковці розглядають зазвичай у двох площинах: по-перше, приватного права (у контексті правового статуту суб'єкта цивільного права); по-друге, публічного права

(стосовно права на життя як визнаного на міжнародному рівні права людини).

З позиції цивільного права відсутність в ембріона статусу фізичної особи зводить його правовий статус до рівня регулювання речового права, а власне ембріона розглядають у контексті права власності як річ, тобто як об'єкт, а не суб'єкт правовідносин.

Це дає змогу помилково трактувати репродуктивне право жінки на розпорядження життям ще не народженої дитини як власним тілом. Однак реалізація цього суб'єктивного права не може конкурувати з правом на життя ембріона, оскільки ембріон людини не є власним органом жінки. Він є самостійною людською особистістю, яка від зародження має весь комплекс неповторних людських генів, що визначають його, наявні вже зараз, проте розвиваються в майбутньому, а також певні фізичні та психічні якості.

Зазначене зумовлює необхідність удосконалення понятійного апарату, який становить теоретичне підґрунтя для правового регулювання в цій сфері не лише в національному праві (конституційному, цивільному та інших галузях права), а й, що найголовніше, – у міжнародному праві. Так, потребує перегляду низка ключових понять – «ембріон», «людина», «правосуб'єктність», «правоздатність» та ін.

Власне термін «дитина» містить у собі юридичну та соціальну основу, що дає змогу підкреслити необхідність її спеціального соціально-правового захисту. Водночас із біологічної позиції дитина є людиною, а отже, її слід сприймати виключно як суб'єкт, а не об'єкт правового регулювання, адже вона наділена людською гідністю, основоположним і невід'ємним правом на життя. Так само ще не народжена дитина (ембріон людини), безперечно, є унікальною людською особистістю незалежно від стадії його розвитку, який триває все її життя і закінчується лише біологічною смертю.

Отже, життя людини є процесом постійного розвитку і змін людського організму, які починаються від її зародження і лише продовжуються (а не починаються знову) її народженням. Тому неврахування періоду внутрішньоутробного розвитку людини, зокрема якоїсь його складової, є так само неприпустимим, як і виключення його цілком. Адже процес життя людини є динамічним і передбачає закономірний перехід від однієї фази

розвитку до іншої, від меншого до більшого, від простого до складного. Процес розвитку людини є безперервним (постійним і сталим) від зачаття й до моменту припинення її життя.

Згідно з даними біології, життя людини починається з моменту злиття мембран чоловічої та жіночої статевих клітин. Людина на кожному етапі свого внутрішньоутробного розвитку є унікальною живою істотою, якій притаманні характерні особливості, що виявляться в неї після народження, але закладаються саме до її народження. Тому вбивство ще не народженої дитини зрештою є аналогічним убивству вже народженої. Таким чином, ембріон людини має природне невід'ємне право на життя незалежно від національного й міжнародного визнання цього права, оскільки ще не народжена дитина є людиною – і це аксіома.

Початок життя людини де-юре не збігається з початком її життя де-факто. Це є фатальною помилкою, оскільки людина як біологічна істота розпочинає своє життя (у вигляді ембріону) в утробі матері як із медичної, так і з морально-етичної (духовної, релігійної, філософської) позицій. Факт народження людини (фізіологічний та юридичний) безпосередньо лише підтверджує її появу в суспільстві, однак жодним чином не знаменує початок її життя.

Показники життєздатності ще не народженої дитини не впливають на зміну факту її буття як людини. Наприклад, передчасно народжена дитина та хвора новонароджена дитина не мають достатнього рівня для самостійної життєздатності без застосування відносно неї реанімаційних заходів із використанням новітніх медичних технологій.

Тому є хибним юридичне обґрунтування встановлення правосуб'єктності людини лише після її народження з огляду на припущення можливої загибелі плоду, оскільки біологічна смерть людини може настати в будь-який момент її життя (як внутрішньоутробного, так і після її народження).

Народження людини як юридичний факт підтвердження її фізичного існування є підставою для встановлення її правоздатності як фізичної особи в цивільному праві. Проте людина як фізична особа має право на реалізацію власних прав навіть за її фізичної відсутності, наприклад тимчасової (у разі безвісної відсутності фізичної особи, що передбачено ст. 43 Цивільного кодексу України) чи постійної (унаслідок смерті особи

або оголошення її померлою, про що йдеться в ст. 1220 зазначеного Кодексу) [3]. Тому немає об'єктивних підстав для заперечення правоздатності людини до її народження (тим більше за умов фізичного існування ще не народженої дитини) навіть порівняно з можливістю забезпечення реалізації прав фізичних осіб у вищезазначених випадках.

Численні наукові медичні дослідження, здійснені з урахуванням напрацювань етики та релігії, зумовлюють закономірну необхідність міжнародно-правового визнання права людини на життя від моменту зачаття [4].

Виправдання абортів тим, що ембріон людини ще не є особистістю, також не можна вважати раціональним, оскільки не можна дискримінувати людей за ступенем розвитку їхньої особистості, адже, як уже було зазначено, її становлення триває протягом усього життя людини. Так, малолітні діти не досягли достатнього ступеня свого розвитку для самостійного й відповідального життя в соціумі, однак це не применшує їхній правовий захист.

Право на життя є природним та фундаментальним правом людини, пріоритетність якого поширюється на все законодавство держави. Отже, національне та міжнародне законодавство не може звужувати цього природного права людини, існування якого зумовлено безпосередньо природою.

Тому питання про те, чи можна вважати ембріони повноправними людськими істотами та з якого моменту, є неузгодженим виключно юридично, однак зовсім невизначеним із біологічної та релігійної позицій, зокрема в питаннях біоетики та релігійної етики.

Юридичне закріплення права на життя в міжнародних документах підтверджує це природне право та поширюється на особу незалежно від того, чи визнає його держава на національному рівні.

Захист права на життя людини визнано на найвищому національно-правовому рівні. Так, у Конституції України йдеться: «Людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3); «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя кожної людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних

посягань» (ст. 27) [5]. Оскільки ненароджена дитина – це теж людина, ця конституційна норма, безперечно, захищає і її життя.

Отже, право на життя має кожна людина. Тому позбавлення життя може бути зумовлене виключно низкою об'єктивних причин, якими, за національним законодавством окремих країн, де не відмінено смертну кару, може бути вчинення особою особливо тяжких злочинів. Однак дії, спрямовані на позбавлення життя невинної ще не народженої дитини, не можуть бути легалізовані національним законом як персональне «право» жінки, що передбачає поширення примату її репродуктивного права на природне право дитини на життя.

Право на життя людини від моменту зачаття тісно пов'язане з проблемою використання допоміжних репродуктивних технологій (зокрема, різними методами штучного запліднення, сурогатним материнством), які можуть передбачати утилізацію надлишкових ембріонів. Тому так зване сучасне «право» жінки на вільний вибір, на реалізацію інших репродуктивних прав є похідними правами в ієрархії прав людини, серед яких право на життя вважають пріоритетним та основоположним.

Питання захисту дитини до її народження порушували в положеннях численних нормативно-правових актів у різні періоди розвитку людської цивілізації від дохристиянської епохи й донині.

Ще в законах вавилонського царя Хаммурапі було встановлено відповідальність за загибель плоду внаслідок нанесення тілесних побоїв жінці [6, с. 13]. У Стародавньому Римі за правління М. Т. Цицерона (66 рік до н. е.) у зв'язку з нестачею в імперії рабів і воїнів порушували питання про покарання жінки за вчинення дій, які призводять до смерті ненародженої дитини. Таким чином, у римському праві ставлення до ще не народжених дітей (лат. *nasciturus*) уже на той час розглядали не лише в контексті спадкових відносин, а й в аспекті його громадянських і політичних прав як майбутнього громадянина Риму.

Саме тому соціальна функція держави полягає в забезпеченні добробуту своїх громадян, створенні умов для їх безпечного проживання в державі як на цей момент, так і в подальшому. Якщо держава піклується про забезпечення майбутнього добробуту громадян, вона має дбати про захист прав своїх майбутніх громадян (як людей, які приймуть громадянство, так і, передусім, тих осіб, які народяться

громадянами цієї країни). У зазначеному контексті правовий захист і забезпечення прав майбутніх громадян є важливими завданнями для країни.

В епоху Середньовіччя в Англії, Німеччині, Франції, Російській імперії за вбивство дитини в утробі матері було передбачено найвищу міру покарання – смертну кару.

Кримінальний кодекс України позиціонує вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності (п. 2 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу (КК) України), як обставину, що обтяжує покарання (п. 7 ст. 67 КК України). Водночас учинення злочину вагітною жінкою є обставиною, яка пом'якшує покарання (п. 4 ст. 66 КК України) [7].

Варто звернути увагу на певні положення сучасних міжнародно-правових документів. Женевська декларація, прийнята на другій Генеральній Асамблеї Всесвітньої Медичної Асамблеї 1948 року, визначає обов'язки лікарів у сфері охорони зачатой, але ще не народженої дитини. Документ містить Присягу лікаря, зміст якої узгоджений із загальновідомою клятвою Гіппократа: «Якнайглибше шануватиму людське життя від моменту його зачаття» [8].

Проголошені в ст. 2 Загальної декларації прав людини 1948 року права та свободи також стосуються всіх: «Кожна людина повинна мати всі права та свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії ... або іншого становища» [9].

Згідно з ч. 3 преамбули Декларації прав дитини, прийнятої Резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН 1959 року, «дитина, унаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони та піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження». До того ж, у четвертому принципі зазначеної Декларації йдеться на те, що дитині «повинно належати право на здорове зростання та розвиток ... включаючи допологовий та післяпологовий догляд» [10].

Загальна декларація про біоетику і права людини [11], прийнята ЮНЕСКО 2005 року, містить 28 статей, присвячених етичним питанням, що стосуються медицини, наук про життя та пов'язаних із ними технологій, які застосовуються до людини з урахуванням різних аспектів, зокрема етичних і правових.

Зазначений документ встановлює орієнтири щодо вирішення практичних питань у цих сферах.

Особливе значення мають статті Сан-Хосе, підписані в столиці Республіки Коста Ріка 2011 року та «схвалені фахівцями з прав людини, правозахисниками, ученими, виборними посадовими особами, дипломатами, експертами в галузі медицини та міжнародної політики» [12]. Документ мав на меті довести помилковість твердження міжнародних організацій та громадських діячів стосовно того, що аборт – це право людини. Жоден договір ООН не позиціонує зазначене діяння як міжнародне право людини. А тому держави й представники суспільства повинні забезпечити в межах національних законів і національної політики захист людського життя від моменту зачаття.

Отже, дослідження генезису проблеми у сфері виникнення та реалізації права людини (ще не народженої дитини) на життя дає змогу дійти таких висновків:

– право людини на життя є основоположним, пріоритетним і фундаментальним правом людини;

– «право» на аборт не може бути виправдане як з міжнародно-правової, так і з морально-етичної та релігійної позицій;

– ненароджена дитина є людиною, а тому її вбивство зрештою є аналогічним позбавленню життя вже народженої дитини;

– відповідно до норм міжнародного права та моралі, життя ненародженої дитини слід охороняти на рівні з життям народженої;

– жодний науковий прогрес через новітні досягнення сучасної медицини не може бути протиставлений цінності життя людини, на якій би стадії розвитку вона не перебувала (від моменту зародження до її біологічної смерті).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 3 : К–М / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.] ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ : Укр. енциклопедія, 2001. – 792 с.

2. Кондратьев Р. Моральный императив у правозастосуванні / Р. Кондратьев // Право України. – 2010. – № 5. – С. 85–89.

3. Цивільний Кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. – Назва з екрана.

4. Медведева М. О. Міжнародне право та біотехнології : монографія / М. О. Медведева. – Київ : Промені, 2006. – 256 с.

5. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%>. – Назва з екрана.

6. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія / О. О. Шевченко. – Київ : Вентурі, 1998. – 255 с.

7. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>. – Назва з екрана.

8. Женевська декларація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/990_001. – Назва з екрана.

9. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015. – Назва з екрана.

10. Декларація прав дитини [Електронний ресурс] : міжнародний документ від 20 листоп. 1959 р. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_384. – Назва з екрана.

11. Загальна декларація про біоетику і права людини [Електронний ресурс] : міжнародний документ від 19 жовт. 2005 р. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/bioethics_and_hr.pdf. – Назва з екрана.

12. The San José Articles [Electronic resource]. – Mode of access: http://sanjosearticles.com/?page_id=2. – Title from screen.

Стаття надійшла до редколегії 21.10.2016
